

Pars keresse reá érette, s poenában incurral az Amnestianak meg nem tartásáért.

Mivel pedig ö Kegyelme Bethlen István Uram mi tölünk és az egész országtól is mindezeknek effectualásáról assecuratiót kíván, hogy ebben is az ö Kegyelme kívánságának eleget tegyünk, s elméjét megnyugossuk; Igerjük, fogadjuk és assecuraljuk ö Kegyelmét Bethlen István uramot Bethlen Pétert és hozzájok tartozókat, a mi keresztyéni hitünk szerint is jelen való Diplomának erejével hogy az fellyebb megírt Articulusokat és conditiókat minden részeiben és czikkelyeiben igazán sincere megálljuk megtartsuk és mindeniket az ö erejében a mint rendel meg irtuk effectuállyuk. Bethlen István Uram és Bethlen Péter is a mi és az ország kívánsága szerint való Reversalist in omnibus punctis az oda küldött minuta szerint megadván s azt megadván totaliter effectuállyon s az mint az igaz és tökéletes keresztyén reconciliationak és Pacificationak is tökéletes igazsága kívánja. Mind ezeknek nagyobb erősségére és örökös állandóságára, Bethlen István Uramnak és Fiának Bethlen Péternek s hozzájok tartozóknak adtuk e mi kezünk írásával is szokott Fejedelmi Pestsétünkkel megerősített Diplománkat, Annuálván annak is hogy a Nemes Erdély Országá is, s mind az három Nemzet ezeknek effectualása felől hit alatt való assecuratiót adgyanak. Datum in Civitate nostra Szászváros. die quarta mensis Decembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Sexto.

G. Rákóczi.

A HADI TÖRTÉNÉSZET.

KISS KÁROLYTÓL.

(Vége.)

A mi a történelmi nyelvet illeti, annak egyszerűnek, világosnak és tisztának kell lenni s mellőznie minden rhetori pöffeszkedést. A történelemnek könnyen felfogható értelme csalhatlan jele a fenségesnek, a valónak. De a nyelv egyszerűsége mindig összefér a phantasia elevenségével, mert emen-

nek kell a történelemnek zománcát megadni, e nélkül az ütközetek előadása hideg, és élet nélküli maradna.

Most már egy egész hadjárat történelmi leírásának módjára térjünk. Ebben a harcok színhelyét, a hadak számerejét, állásuk minőségét kell megemlítenem. Nem mellőzhetjük a mindkét fél hadvezérének jellemzését sem, s ha az elbeszélés folyama alatt alkalom nyílnék, a más tábornokokat is rajzolatunkban megemlíthetjük. Kell tudnunk, hogy a harcmunkálatok rendezetében a főhadvezér saját nézetei szerint intézkedett-e? fel volt-e teljes hatalommal ruházva? vagy csupán csak a kabinet határozataihoz kellett magát szorosan tartania? Tudnunk kell: minő tervek készítették a harc folytatására? minő segédeszközökkel rendelkezettek a harcoló felek? Meg kell azt is tudnunk az előbbi év hadjáratának végzetével minő állodásban, helyzetben, állapotban, maradtak az ellenséges hadak; megemlíttessék: télen át nyugodtak-e a fegyverek, vagy nem; a netaláni szünidőt mire használták a harcoló felek.

Valamint a csaták leírásánál említettük már, figyeljen a történész nehogy a történelem történetecskék elmesélésévé fájúljon; úgyszinte a hadjáratoknál is ovatosnak kell lennie, nehogy az osztagok apró csatázásainak rajzolatába bonyolodjék. De mi tartozik tehát tulajdonkép a hadjáratok történelméhez? tartalmába vegyen-e minden harcias eseményt? minden erre vonatkozó intézkedést, minden sikerült mozgalmat? E kérdések elsejére nem könnyű a felelet. Nem tagadhatjuk, hogy ugyan azon egy hadjáratról írt két történelem mindkettő a maga nemében igen jó lehet, habár az egyik nagyobb terjedéssel rajzolja is az eseményeket, a másik ellenben rövidebb foglalatban meríti ki: csakhogy a terjedtebség az egyikben, a rövidebbség a másikban mindig megegyező arányban álljon az egészhez. Szabályul vehetjük a következő elvet: a hadjáratok történelme foglalja magában mind azon eseményeket, mik az egészre némi befolyást gyakorlottak. Ezen elv megalapításából önkényt következik, hogy a hadjáratok történelmében szükségtelen minden parancsot, intézményt, s más egyéb rendelkezést szórul szóra egész tartalmában a történelem szövegébe iktatnunk; elég ha annak értel-

mét és szellemét megérintjük, mert a haremunkálatra vonatkozó, rendeletformában kiadott, intézkedései a hadvezérnek egész tartalmuk minőségében csupán a hadi történeti adatok gyűjteményébe valók. A mi pedig az ellenséges hadak idestova mozgásait illeti, elég azt megérinteni, hogy a hadak innét amoda nyomultak; e vagy ama hadtest onnét emide vonúlt; azonban néha azt is érintésbe kell hozni, miszerint a hadsereg mennyi csapatban, minő összefüggésben, minő számerővel s állapotban tette mozgását; le kell írunk a vidék s utak milyenségét. Nem szükség azonban, s fárasztó munka is volna elősorolni, a csapatokban névszerint, mely ezredek vagy zászlóaljak osztályozvák, mert már azt úgyis megemlítettük, hogy a csatarendet a lehető valósággal a munkához kell csatolni. Különös körülményekben azonban egyes ezredek is névszerint említésbe kell hozni, ha azok t. i. az ütközet eldőntő pillanatában bátor felléptők által a már hanyatló csatának kedvező fordulatot adtak, vagy más egyéb vitéz tett által nevezetességre vergődtek. A hadvezér igen keveset láthat s vehet észre saját szemével, azért kénytelen előörsei, kémei, utazók, vagy nem ritkán az átszököttek tudósításait is haremunkálati tervezéseikor figyelembe venni. A történelemben tehát meg kell azt is említeni: mi lehetett oka, ha a hadvezér netalán ilyen és nem másképeni intézkedéseinek óhajtott sikerök nem volt. Szükség továbbá a hadvezérnek végre nem hajtott vagy hajthatott intézkedéseit is említésbe hozni, mert ezekből tet-szenek ki a hadvezer nézetei, ítélőtehetsége, s ezek ismertet-nek megaz olvasóval több körülményeket, leginkább a hadve-zérnek a kabinet iránti viszonyait, mely már, mint egyszer mondtuk, a hadak vezényletében nagy befolyást szokott gyakorlani. De minden nagyobb vagy kisebb hadosztagok pa-rancsnokaitól érkezett tudósításokat és jelentéseket előhozni; minden kisebbszerű intézkedéseket s rendeleteket elősorolni, nem csak haszontalanság, hanem a történeiszet lényegével el-lenkező eljárás is volna.

Egy élénk hadjáratban számtalan összeütközések esnek, ámbár közölök koránt sincs ám egyis minden következmény nélkül; de mivel azok jobbadán közvetőleg oly igen jelenték-telenek lehetnek, miszerint azok, a nélkül hogy a történelem

lapjain hiány támadna, még az emlékezetből is könnyen ki-
enyésznek: az olyanok bizvást kihagyhatók, mert ha a törté-
netben minden ilyes apró előörsi csatázásokat; a cirkáló őrzá-
ratok összekoccanását részletesen elé akarnók sorolni, kétség-
kívül sok ilyes apróságok untató ismétlésével meggyengítenők
a jelentékenyebb esetek érdekességét. Még a nagyobb csaták-
ban, főbb ütközetekben sem kell egyes csapatok tusáit emlí-
tésbe hozni, mert ezek az egészre nézve csak mindennapisá-
gok, mikkel a történetírónak bíbelődni nem kell. Sok olyas,
mi egyes ütközet rajzolatából ki nem hagyható, bizvást el-
maradhat a hadjáratok történelméből. Minél magasabb pon-
ton állunk, minél távolabbra látunk, szemünk elől annál
több apró tény elenyészik, a melyek tán közelebről tekint-
ve, figyelmünket ki nem kerülnék.

Említettük azt is, hogy egy, a hadseregtől különvált
osztág harcias munkálatának történelme épen nem függelék
a hadjárat történelmének, hanem annak vele szoros ösz-
szeköttetésben álló kiegészítő része; ellenben ha az állodalom
péld. ugyanazon egy időben Németországban és az olasz fél-
szigeten is háborút viselne, a két különvált hadjárat két kü-
lön történelem tárgyanyaga lehet ugyan, de mind a mellett
is a németországi hadjárat történelmében az olasz félszigeten
folyt hadjárat főbb momentumait is érinteni kell, mert ugyan
azon ellenséggel harcoló két hadsereg egymással szoros kap-
csolatban marad, bármi távul harcoljának is egymástól.

A hadjáratok történelmében a politikai viszonyok már
jelentékeny szerepet viselnek, holott azok az ütközetek vagy
táborlatok történelmi rajzolatában még említésbe sem jönnek,
mert mikép lehetne p. o. a spanyol öröködési háborúnak tör-
ténelmét megírni a nélkül, hogy a harcot viselő hatalmassá-
goknak a spanyol trónhoz jogait, és más akkorban fenforgó
politikai viszonyokat említésbe hoznánk?

A hadjáratok történelmének ott kell végződni, hol meg-
szűnnek a csaták, midőn t. i. a hadak téli tanyára szállnak.
Megtörténik ugyan, hogy egy évben két hadjárat is van, mint
volt p. o. Magyarországon 1849-ben; ellenben egy hadjárat
gyakran két éven át is elhúzódik, péld. az 1795-beni, a veró-
nai ütközettel kezdődött, hadjárat 1800-ban a marengói üt-

közettel lön befejezve; az 1812-ki hadjárat pedig az osztrák hadaknak a szász határszéleken átnyomulásától kezdve, 1814-ben a párizsi békekötésig tartott. A hadjáratok történelme tehát, mint akármely más művészeti tárgy, magában befejezett tökéletes egész legyen. Valamint kezdetben meg kell említenünk, mi volt kitűzött célja a hadjáratnak; minő segédeszközökkel rendelkezhetett a hadvezér hogy célhez juthasson; úgyszinte a hadjárat folyamában az ellenség legyőzésére irányzott törekvések hatását is meg kell érintenünk, nem különben végzetül ki kell emelnünk a hadjáratnak mi sikere lön, vajon az-e, melyet vele az állodalom elérni akart; a kitűzött cél elérésére vajon felhasználtattak-e minden segédeszközök, avagy történtek-e némi elmulasztások?

A hadjárat történelméhez nem szükségeltetnek az ütközetek felvilágosítására külön tervrajzok, elég ha jó helyrajzi ábrasz csatoltatik hozzá. Külön tervrajzok csak akkor volnának szükségesek, ha a hadjárat alatt keletkezett, az egészre nagy változást okozó ütközetnek részletesebb leírását a história tökéletessége tekintetéből el nem mellőzhetnők.

Midőn már véleményünket kimondottuk: miként gondoljuk célszerűnek a hadjáratok históriáját írni, forduljunk egy egész háború történelmének szerkezetéhez.

Ki ily nagy munkához szándékozik fogni, a politikában s más államtudományokban is jártasnak kell lennie; értse felfogni azon korszak szellemét, melyről írni akar, tudnia kell mi szándékuk volt a kabineteknek, mi eszközökkel rendelkezhetek ellenben minőben szenvedtek hiányt. Nem elég a háborút viselt állodalmak physikai erejét, hadaik állapotát, azok készleteit ismerni; ismerni kell még azon állodalmak beléletének szellemét is, egészen be kell hatni az írónak azok morális létezése körébe is. És csak az, ki mind ezt szellemileg és elméletileg felfogni képes, ki a történeti eseményeket észtehetségével kellőleg felvilágosítani, phantasiája erejével élenkíteni tudja, képes eleven képletekben az olvasót az állodalmaknak a háború előtti állapotával s viszonyaival megismertetni, csak az fejtheti meg okát: miért nyúltak azok politikai követeléseik támogatására fegyverhez. Ily és hasonnemű ismeretek szük-

ségesek a harcias történetek elemzésére is: ezek nélkül kontár kezek közt nyögdecsel a história.

Minél terjedtebb, s több tárgyakat tartalmaz a leírandó harcias esemény, minél magasabb szempontbóliak azok rajzai, annál élesebb láteróvel kell bírnia a történetírónak, annál feszültebb szorgalmat kell kifejtenie, miszerint könnyebben beláthassa a történelem tágas tartományait, azokban magát tájékozhassa, s mindent mit látott, elrendezhessen s értelmesen elé is adhasson. Ha a történelemben magasabb szempontból indulunk, nagyban is kell mindent végrehajtanunk. A harcok színhelye, a határszélek fekvése és állapota magasabb stratégiai nézetből adassanak is elé. Itt már több követeltetik a földtér kedvezményei és hátrányai csupán taktikai lerajzolásánál. Egy valódi hadi történelmet, ha nem állítom is absolute, hogy csak katona írhat, de hitem az, miszerint csak az írhatja, ki tökéletesen be van avatva a hadügy sokfelé ágazó rétegeibe, mert ki rajzolhatná le jobban s elevenebben a harcias életet s annak fürge mozgalmait? ki bírálhatja meg a hadvezérek stratégiai intézkedéseit? ki a jól kidolgozott tervezetek taktikailag helyes vagy nem-helyes végrehajtását? csak az, ki maga is katona, és egészen ismeretes a hadtudomány minden fokozataival.

A hadi történész egyik vagy másik históriai tárgy rajzolataiban mennyire terjeszkedhetik ki, előleg szoroson meghatározni nem lehet; azért a háború történelmére nézve is e tárgyban csak általános szabályokat állíthatunk fel.

A háborúk történelméhez tartoznak mindazon események, mik csak némi világot vetnek a történelemre, s a vég eredményre némi befolyást is gyakorlottak; de több oly egyes eset, mely a hadjáratok történelmében még helyt foglalhatott, a háborúk történelméből egészen kihagyandó. Ezen szabály következtében egyes csapatok vezényletének részleteivel bíbelődnünk nem kell, hacsak azon csapatok valamelyikének mozgalma valami nagyobb eredményt nem okozott. A mozgásba indított csapatok számát vagy erejét sem szükség mindig kimutatnunk, de a mozgalmak indokát s kitüzött célját igen. A hadaknak csak azon taktikai állodását kell pontosan előadnunk, melyben jelentékenyebb összeütközések tör-

téntek; de mivel a háborúban ok nélkül mi hadmozgás sem történik, vagy legalább történnie nem kellene, azért a hadosztagok mozgásának, vagy állodásba vergődésének stratégiai okát és célját mindig, és pedig értelmesen meg kell fejtenünk. Az előőrsök apró harcainak alig szükség említésbe is jönni, ellenben a nagyobb csaták és ütközetek leírásában azt ugyanis ki kell emelnünk: mi folyt be határozottan a nap eredményére? mi tényt lehet sorsdöntőül tekinteni? mi okozta az ohajtott siker bekövetkezését, vagy mi akadályozta azt? A jelentékenyebb vállalatok és csaták elintézésénél csak a stratégiai tervezeteket kell megemlítenünk, annak taktikai végrehajtása taglalatába bocsátkozni nem szükség. Ellenben világosan ki kell emelnünk a helyzetek minden pillanatában az ellenséges hadvezérek egymás elleni nézeteiket, s azok következtében létre jött intézkedéseket. Mi a háborúnak egyelőre nem látott, a számításból egészen kimaradt fordulatot adott, és az állodalmak eddig viszonyait megingatta, vagy lényegében meg is változtatta, azt a történelemben igen is ki kell emelnünk, mert ily változásokat gyakrabban inkább politikai, mint katonai események idézhetnek elé.

A történetíró a politikát soha se téveszsze szemei elől; a státusoknak egymás iránti vagy elleni viszonyait, a kabinetek nézeteit rajzolatából soha ki ne hagyja, mert maga a háború által nem jöendhet mind az világosságra, mi a háború időszakában történt. Hányhadvezér gáncsoltatik némi vállalatokért, melyeket pedig nem ritkán saját meggyőződése ellen is végre kellett hajtania!

A történelem nevezetes hadvezéreket, mutathat fel, kiknek lángesze sikerdús győzelmeket vívott ki a csatamezőkön; mégis a világ történetében a birodalmak területét, az állodalmak egész helyzetét megváltoztató, alkotmányokat megrendítő háborúkat jobbadán csak oly hadvezérek vezénylettek, kik egyszersmind fejedelmek is voltak, mint p. o. a *makedoniai Sándor*, *Atila*, *Dzengisz*, *Ozmán*, *Timurlenk* hajdanban, újabb korban *Gusztáv Adolf*, *II. Fridrik*; a legújabb időben is *Napoleon* harctetteiben bebizonyúlt, mi roppant előnyben munkálhat az oly hadvezér, ki fejedelem is egyszer-

smind, és később az ellene szövethetzett három nagy hatalmaságnak a harcok forrongásai közt személyes jelenlétök.

Nem kis nehézséggel jár a háborúk történelmében az egymásra következett hadjáratokat szoros összefüggésben előadhatni, mert azoknak történeti rajzolata igen könnyen egy magában is már bevezett egészszé válhatnak, ebből pedig az elhanyagolt figyelem mellett egy tökéletesen kikerekített egész munka helyett valami hanyagon összehányt s vetett részletek összefércelése támadhatna. E balságot csak úgy kerülhetjük ki, ha az előbbi hadjáratnak a következőrei befolyását szorosán tekintetbe veszszük, s a háborúnak kitüzött célját soha szem elől nem veszítjük; továbbá ha mérlegre teszünk mindent, mi e végett, akarhány hadjáratban is, történt.

A háború történelmébe foglaltassék mindazon hadjáratok története is, melyek bár egymástól messze országokban, de ugyanazon cél elérésére vívattak, p. o. folyt a háború a rajnai alföldön, de folyt ugyanazon időben ugyanazon egy célra a Rajna felvidékén is, az olasz földön is; és ha mind e mellett a rajna-alföldi háború történelme egyedül az ott történt harcias eseményekre szorítkoznék, mind azt pedig elhallgatná, mi a Rajna felvidékén és az olasz földön történt, nem lenne egyéb a rajna-alföldi hadjárat történelménél.

Igen nehéz a háborúk történelmébe a hadjáratok eseteit is beszöni a nélkül, hogy a történet fonala vagy el ne szakadjon, vagy össze ne kuszálódjék az által, hogy az előadás egy tárgyról a másakra át-átszökdécesel, mert ha e balságot mellözni akarva a külön hadjáratok eseteit egymás után terjesztenők elő, igen könnyen felbontanók az egésznek egymásba vágó tartalmát, s így fárasztó ismétlésekbe esnénk. Az ily munka alatt tünik ki leginkább a történetiró elmetehetsége, ha ő t. i. mindent, mi a történelem szabályaival megegyeztethető, a legszebb rendben, értelmezésben, az eseményeknek egymás-sali szoros kapcsolatában, szembeötlő csoportozatokban képes előadni.

Valamint a háborúk történelmének a harcoló hatalmaságok politikai viszonyainak előadásával kell kezdetét vennie, úgy szinte azzal kell annak beveződni is. Ekkor szemléltetővé kell tenni a csatázott erők lassankénti nyugalomra téré-

sét; a bevégzett harc által mit vesztettek, vagy mit nyertek a hadakozó felek; vajon a viszály lángja végkép elenyészett-e; vagy csak hamvak fődik-e a parasztüzet.

Sok háború vagyon történetileg megírva, de vajmi kevés a történelem szabályai szerint szerkesztve. Például vegyük, ha tetszik, *Tempelhofnak* ismeretes *történelmét a két éves háborúról*; látni fogjuk mennyiben igazságos az Öst. Milit. Zeitschriftben megjelent bírálata: „Ha azt csupán úgy tekintjük, mint történelmi adalékot, igen hasznavehető dolgozatnak vehetjük; ha tankönyvül akarnók használni, szinte dicséernünk kell azt, mert igen sok célszerű szabályt foglal magában, s a hadtudomány némely szakaiban becses értekezéseket ad; de mind e mellett a háborúnak magasabb elveit nem találjuk benne kifejtve, s mi legfeltünőbb, gyakran a véletlent, semmi kombináción nem alapúlt mozgalmat, mint nagyobb nyomatékú és elhatározó tényt adja élénkbe. A munkában igen sok a történelem lényegéhez aligha tartozandó, nagyon fárasztó egyenkéntiség fordul elé, és az ilyenek halmazában minden egybefüggés, minden belélet nélkül nehezkésen, egész az unalomig döcög az előadás a történelem ösvényén. Apró előőrsi harcokat hosszadalmasan rajzolgat, s mindazt, a mi csak a porosz becsületességet magasztalhatja, említés nélkül nem hagyja soha. Az ellenfél tényei csak az árnyékoldalon foglalnak helyet. Az egymásra következő, az ugyanazonegy időben történt hadjáratok kapcsolatban sincsenek egymással, sem az egészszel összhangzásban nem állanak, a töredék töredékre halmazva, s a politikának a történetrei befolyására majd semmi tekintet nincs. A szerző mint pártfél nem bírt elég erővel történetírói függetlenségre vergődni, mindenből kitetszik, miszerint ő sokkal közelebb élt azon események korához, melyeket leírt, hogysesem mindent tisztán felfoghatott volna, s majdnem egészen hiával volt azon anyagoknak, melyek segédelmével a történelmet a poroszokkal harcba keveredett hatalom irányában is kiegészíthette volna; végre a szerző jellemében nem találjuk fel azon philosophiai lelket, s azon phantasiai erőt, melyekkel minden történetírónak bírnia kell. Minden porosz hazafi nagy becsben tartja, és helyesen is, e nemzeti művet, melynek érdemeit a külföld is méltányolva ismeri

ugyan el; de a mellett a hétéves háború történelmének még sem tarthatja, hanem, bár igen gazdag, de azért mégis elég zavaros kútforrásnak, melyből merengetni csak nagy ovatossággal lehet.“ Ezen bírálatot hosszasabban csak azért hoztam elé, mert ebből kitűnnek azon elvek, melyekhez magát a történetírónak tartania kell.

Szóljunk végre a bíráló (kritikai) hadi történelemről is, arról t. i. melyben a szerző azon szándékkal lép fel a történelmi irodalom terére, miszerint bírálata alá vett hadi eseményeket a kritika szövéténekével felvilágosítson, az azokban előfordult helyes és siker-koszorúzza működéseket jóváhagyólag a világnak bemutassa, a kártékony hatásúakat pedig, a hibák kimutatásával, megróhassa, szakértő pontossággal fölfedezhessen minden oly elmulasztásokat s tévedéseket, melyek a hadsereget veszélybe hozták, a győzelmet lehetlenné tették.

Sokan a bíráló haditörténetet nem helyeslik, bár mi ingerrel bírjon is az. Nem látszik helyesleni azt maga azon tudós haditiszt sem, kinek egyébiránt az Öst. Milit. Zeitschriftben tárgyalt történelmi alapelveit elfogadom; ő t. i. azt állítja „hogy az embernek természetében van már, miszerint mind azt, mi megtörtént, becsmérteni, gáncsolni, néha talán kigúnyolni is szereti; az ily gáncsoló iratokat forró vágygyal olvasni kedvelli. Ez pedig onnét ered, mondja, mert az olyanok olvasása által megkímélve érzi magát a tunya az el-mékedés fáradalmaitól, és csupán önzésből jól esik lelkének, ha sajátának képzelt véleménye egy nagyobb tekintetű egyéniség véleményével találkozik; minden gyengé jellemű ember legelőbbszer is önmagát veszi tekintetbe, midőn gondolatait, s véleményeit mások által is látja támogattatni, az ilyenek mindig nagy étvágygyal rohannak a bíráló történelem terített asztalához, s annál jobban érzik magokat, minél élénkebben vagdalkozik maga körül a semmit nem kímélő bíráló, s minél élesebb bonckés alá veszi az eseményeket.“

Sokan már csak azon elvből sem helyeslik a bíráló történelmet „miszerint nem szabad a történetírásban a szerzőnek saját személyét követeléscivel előtérbe tolni, ezt pedig mellőzni aligha lehet, ha a szerző saját nézeteit a történetben

szereplők tényeivel párhuzamba teszi, teszi pedig, ha a hadvezérek intézkedéseit gáncsolja vagy helyesli. Ezek azt állítják, hogy a történetből magából tünezzék ki: akarta-e a hadvezér a jót? törekedett-e a lehetséges tökélyre hadmunkálataival felvergődni? megválasztotta-e e célra a valódi eszközöket? és hamar ugyan a szerző az olvasó elmetehetségének segítőleg tájékozó irányt akarna is adni, vagy ha a hadügyben járatlant a háború teoriájával meg akarná ismertetni, tegye azt egy külön jegyzékben, vagy a munkához csatolt külön értekezésben, csak a történet szövegébe theorai oktatásokat ne szórjon.“

A tudós értekező, mint látjuk, irtózik a bíráló történelemtől; de bár mindenkép ki akarná is azt kerülni, szükségét már csak az által is el látszik ismerni, mert annak surrogátumát a história szövegéhez csatolandó értekezés formában hozza indítványba.

De minek ezen félszeg legyezetés? mert szerintem minden, a ki elmetehetsége szüleményével, legyen az irodalmi vagy művészeti, az élet körébe lép, a publicum emberévé vált; mert nyilvános felléptével egyszersemind a világ ítélőszéke elébe is lépett, s így fölléptének eredménye, s annak a társas életre vonatkozó alkalmazása a közönség ítészetének ki van téve; mert a közönségtől senki el nem veheti azon szabadságot, miszerint mit ő lát, hall, vagy olvas, minek befolyását nem csak az irodalom vagy művészet körében látja, hanem érzi annak hatását az állodalmi, érzi még a családi körben is, bírálata alá ne vegye. Az író munkája, legyen az bármi osztályból, a bírászat rostáján át tisztúlhat csak meg netaláni salakjától; a festész, a szobrász művei ki vannak téve a legszigorúbb bírálatnak; az architektust építései; az erőművészt gépei ajánlhatják csak; az orvost gyakorlati ügyessége teszi közhirűvé; a diplomatát az országot boldogító hivatalkodása teszi nevezetessé; a parlamenti tagot szónoiki tehetségében, mindent magával ragadó ékesszólásában bámulja a hallgató: csak a hadvezér állana minden bírálaton felül? Nem! Mert a hadvezér, tudományának gyakorlati oldalával csak a haremazon léphet fel, publicuma annál nagyobb, minél nagyobb érdekek vannak stratégiai működé-

seivel egybekötve : az állodalmak léte vagy felbomlása; dynastiák fenmaradása vagy elenyészése; ezerek élete s halála, boldog- vagy boldogtalansága van azzal kapcsolatban. Vajon miért ne lehetne tehát a vezérlete alatt történt harcias munkálatokat bíráló alá venni? Igen is lehet, és kell is, bár ha azok a stratégia alapelvei szerint intézve eredményben sikerültek, avagy az előre nem látott balesetek közbejöttével hiusultak is; hogy okúljon az által a jövő hadvezér, miszerint ő majd hasonló körülményekben mi eszközökhöz nyúljon, a vezérlete alatti hadak zászlaira mi módon tűzhesse fel heryadatlanul a győzelemkoszorút? Lehet is, kell is, hogy az utókor előtt is mentve és tisztán álljon a derék, de az elmellőzhetlen akadályok, vagy netalán a hadak gyávasága miatt szerencsétlenné lett hadvezér. Lehet is, kell is, leginkább akkor, midőn ügyetlen, vagy nem tiszta jellemű vezérekre bízta az állodalom hős hadainak vezényletét, miszerint azok lakoljanak a késő utókor emlékezetében is, emezek hír s neve pedig mosoktalanul fenmaradjon örökre.

Átlátta már ezt maga a „Grundsätze der Strategie“ fenséges szerzője, midőn t. i. a hadtudomány alapelveinek megvitatása után tanpéldául az 1796. hadjárat történelmét bemutatja. Előadásában a hadjárat alatt a vezérek által itt is ott is elkövetett elmulasztásokat szigorú bíráló alá veszi, s nem hallgatja el a fenséges szerző, saját tévedéseit is, jól tudva azt: mennyiben okúlhat a figyelmes olvasó a haditörténetek bíráló leírása által.

De midőn a bíráló történelem hasznosságammal együtt vívni, nem akarom ez által azt állítani, hogy minden haditörténelmet bírászatilag kelljen szerkeszteni, mert a fennebb kifejtett szabályelvek szerint leírhatja ugyan valaki alaposan valamely háborúnak egész történelmét, de azért még nincs meghivatva minden stratégiai intézkedéseket bonckés alá venni.

Szóljunk végezetül a történelmi kútforrásokról is. Megérintettem már, miszerint a történetíró kénytelen nem ritkán zavaros forrásokból is meregetni; ez okból ismerni kell neki minden forrásokat, ismerni mind azon viszonyokat, s időszakot, melyben azok létrejöttek, ismerni az írók jellemét, politikai véleményét s több eféléket, mert csak ily ismeretek mel-

ett használhatja, s ítélheti meg a történetírásra megkívántató adatokat.

A történelemnek hitelességet adni csak a kútfők világos kimutatása által lehet, csak azok segítségével mutathatni meg a megtörténtek valóságát, és az olvasó, a történetbuvár csak azok által tétetik képezzé megvizsgálhatni: vajon a szerző a kútfőket ismerte-e, méltányosan felhasználni értette-e?

A történelem szövegében a kútfőket elősorolni szükségtelen, ez eljárás a szerkezetben csak zavarná az értelmet. A kútfők megemlítése elég ha jegyzékben mint toldalék áll, vagy a bevezető előszóban; de hol az eddig ismert tényektől lényegben különböző állítás jönne elő, a szerző saját igazolására a különböző adatokat jegyzékben adja elé.

A történelmet, hacsak bíráló históriát nem akarnánk írni, ellenkező vélemények küzdterévé soha se tegyük; a história méltósága megkívánja, hogy mi benne előadva áll, kétségtelen auctoritásra legyen alapítva. A hiányok kiegészítése tekintetéből a véleményeket említésbe hozhatni ugyan, de csak mint puszta véleményeket. A valószínűt mint valót előadni megrovást érdemelne.

„Ki nem fogja fel a történelem becsét! szólal fel egy német író, a história méltóságáról írt értekezésében, ki ne hódolna a történelem magasztosságának! Tükre ez a múltnak, oktatója a jelenkornak, jóslója a jövődönnek. A történelem fűzi össze a népeket a korrall; a történelem az, az egész emberi nemre nézve, mi egyes embert véve fel az öntudat és emlékezet. Az embereket és népeket tényeik adják át az utókornak, és mindezt históriává szervezi a történész, ez pedig azt hagyományként átnyújtja a közönségnek. Ha netalán a história a tökéletlenség és egyoldalúság bélyegét viselné is magán, ezt a történésznek vétkül ne tulajdonítsuk, okot erre magok az emberek, magok a népek szolgáltatnak, kik t. i. saját történelmüket elhanyagolták, adatokat az utókor hasznávételeére nem gyűjtögettek.“

E szemrehányás nem alaptalan, mert p. o. a hajdan történetét főleg csak római és görög írók után ismerjük; régi perzsa, vagy karthagói történészek vagy nem léteztek, vagy elvesztek munkáik. Mi egészen más színben jelennék meg a

galliai háború, ha annak történetét, mint a romaiak részéről Caesar írta meg, a gallok részéről is megírta volna valamelyik gall hadvezér. Ha most a hajdan menségére mondhatni azt, miszerint akkor hiányzottak a mostani célszerű írósegédeszközök, s így sok ország s nemzet a világ színteréről végkép leenyészett a nélkül, hogy a katasztróph okát tudnók, ismernök; a kútfők e részben hiányzanak végkép, kutatásokat tenni képesek nem vagyunk, a balság tehát menthető, s megbocsátható: de hogy ha még az újabb kor történelme is egyoldalúnak s valótlannak látszik, és ha majd a legújabb eseményeket hiteles adatok után egész valóságokban az utókor meg nem ismerhetné, a balságot csak az akkor élt nemzedéknek tulajdoníthatni; a jelenkor netaláni elmulasztásaiért pedig majd csak az utókor vádolhatja a most élőket. Gyakran ugyan nem a kútfők hiánya miatt tökéletlen a história, hanem bizonyos fonák nézetből, s valami aggodó feltékenységből az elzárt levéltárak ki nem nyitása, melyeknek sanctuáriumához semmikép nem férhet a történetbuvár; de reményünk lehet, miszerint a mostani kormányok loyaltása szabadabb nézetekből indulva, a régi oklevelekhez és kéziratokhoz juthatást gátolni nem fogja többé, s így majd a történész az eddig szigorúan őrzött titkok fölfedezésével számos történeti kételyt megoldhat, sok homályt földeríthet; a múlt-ra nézve tehát reményünk lehet, de jelenben még méltányosan nem követelhetjük, hogy az újabbkori események iránt felvilágosítást adható okiratok előmutatásával kitarják előttünk a jelenkor titkos eseményeit, mert ez által csak a pártszellem és viszály lángja nyerne újabb megújabb gyúanyagot. Majd midőn a mostan élők onokái is aligha élnek, és egy századév túltreppent az események felett: akkor minden aggály nélkül kinyithatják záraikat a levéltárak, átnyújthatják elrejtett kincseiket a tudnivágyó közönségnek, majd akkor a történész minden kútforrásból meríthet, megválaszthatja a tisztát a zavarostól, s a történelmet tiszta valóságában közre bocsáthatja.

De jelenkorunkról is lehet, s kell is már most írni, mert a szemtanúk tudósításai, az eseményekben résztvevők dús forrásokat jelölhetnek ki a jövő történetíró tájékozására,

habár azok egyéni álláspontból volnának is írva. Szerezzünk tehát történelmi anyagot minél többet, minél tökéleteseket, alakuljunk egyesületbe, mert a társak összesített erejük kifejlése által sok nehézségek elháríthatók, milyeneket egyesek legjobb igyekezete sem győzhet le.

Ki van fejtve, megmutatva: a hadi történelmet mikép kell írni, mikép szerkeszteni; megmondva, mikép kell a történeti forrásokat méltányosan fel is használni, de minden utasítás, minden kútfő létezése, minden segédeszköz kéznél forgása mellett is csak az írhat talpra esett hadi történelmet, ki már a természettől megáldva elme s lelki tehetséggel a történetírásra hivatva van, ki magának folytonos tanulás által felvilágosodott képességet és hasznos ismereteket szerzett, ki azon kornak, melynek történelmét írja, szellemét kellőleg fel is foghatta, ki magát túl tudja tenni minden követeléseken, s végre feledve s nem tekintve azon állodalom külön érdekét, melynek péld. ő polgára, egyes egyedül csak a valóságot tartja szem előtt, s az igazság mellett rendületlenül áll.

De ha mind ezen szép tulajdonokkal bírna is a történész; ha nem számol magával, mérlegbe nem veti a felvállalt munkával saját tehetségét, tévedésbe jöhet, mert érti tán valaki egy erőd megtáborlatát igazán, helyesen, leírni, de a mellett aligha képes lenne az egész háború történelmét szakértőleg előadni; a ki pedig ehez tökéletesen értene, aligha össze nem rogyna egy egész állodalom történeti rajzolatának ropant súlya alatt. Azért tehát minden, a maga körében, mert csak abban mozoghat bátran, tevékenyen, s haszonnal, ernyedetlenül munkáljon, és hasson. Ha egyebet nem tehet is mint fürkészeteket a történelem tartományában, s anyagokat gyűjtött a történelem nagy épületéhez, már is hálára méltó érdemeket szerzett a históriai irodalomban.